

Svanar och gäss på Gällstaö

Jan Sondell

Under åren 1998–2010 har författaren fört anteckningar om alla kullar av svanar och gäss som uppträtt intill bostaden på Gällstaö. Både parantal och kullstorlek har varierat under åren. Svanarna anpassar sig till mängden undervattensvegetation. Kanadagässens förekomst verkar vara ganska konstant och närvaron av grågäss har ökat.

Foto: Jan Sondell

Utsikt över observationsområdet

Inledning

Som kanske bekant bor jag på Gällstaö och har utsikt över ett strandavsnitt på 50–100 m och därutånför norra Fiskarfjärden i Mälaren. Sedan 1 januari 1998 har jag dagligen noterat förekommande fåglar, som jag kunnat artbestämna inifrån köket eller vardagsrummet eller då jag vistats på tomten utanför huset.

Vid Kvismare fågelstation, där jag sedan länge är engagerad, har man en metod att belysa häckningsframgången hos våtmarksfåglar genom att räkna ungarna och ange deras storlek i förhållande till honan eller föräldrafågeln. (Många stora ungar tyder alltså på god häckningsframgång medan många små bara är ett preliminärt mått eftersom ungarna kan omkomma under uppväxten vid t ex kall väderlek.) Av ohejdad vana har jag också på Gällstaö konsekvent räknat antalet ungar i sedda kullar och noterat ungarnas relativa storlek (Sondell 2001).

I mina anteckningsböcker

finns alltså jämförbara data som insamlats under 13 år. Jag har med viss möda gått igenom dagböckerna och sammanställt alla data som berör svanar och gäss. Följande begränsningar har dock gjorts. Fokus ligger på fåglar utanför den strand jag ser från huset. Överflygande fåglar ingår inte och vitkindad gås, som häckar på Fiskarholmen (Sondell 2009) undantas nästan helt. Observationerna är slumpvis insamlade och några regelrätta inventeringar eller observationspass ingår inte.

Av betydelse för de aktuella fågelarternas förekomst är givetvis tillgången på näring. Svanarna livnär sig nästan helt av undervat-

Foto: Göran Forsberg

Knölsvanpar med ungar

Tabell 1 Antal observerade par av knölsvan 1998–2010 med ungarna fördelade på dunungar, halv vuxna och utvuxna samt ungarntal. Vattenvegetationens täthet har klassificerats i en femgradig skala under sex av åren.

År	Par med dunungar		Par med halv vuxna		Par med utvuxna		Summa par	Vegetationsklass
	Antal par	Antal ungar	Antal par	Antal ungar	Antal par	Antal ungar		
1998	2	9	1	6	1	6	4	?
1999	3	9	2	7	1	6	6	?
2000	1	4	2	6	2	6	5	?
2001	2	8	2	3	1	1	5	?
2002	0	0	0	0	1	3	1	?
2003	1	4	0	0	1	4	2	?
2004	3	16	3	16	3	16	9	5
2005	0	0	0	0	0	0	0	1
2006	2	7	2	7	2	7	6	3
2007	1	3	2	5	0	0	3	?
2008	1	4	1	4	1	4	3	2
2009	0	0	0	0	1	2	1	3
2010	1	4	1	4	1	4	3	2
Summa	17	68	16	58	15	59	–	–

tensvegetationen. Denna har varierat avsevärt mellan åren. Tyvärr uppmärksammades denna variation först 2004 då grundare vatten (1–3 m djup) i Fiskarfjärden var formligen fyllda med vegetation (mest *Elodea canadensis* men också flera arter av släktet *Potamogeton*).

Året därpå saknades vattenvegetation helt! Vegetationen har klassats under sex år i fem klasser med utgångspunkt i åren 2004 och 2005. För övriga sju år finns tyvärr inga data på vegetationens utbredning.

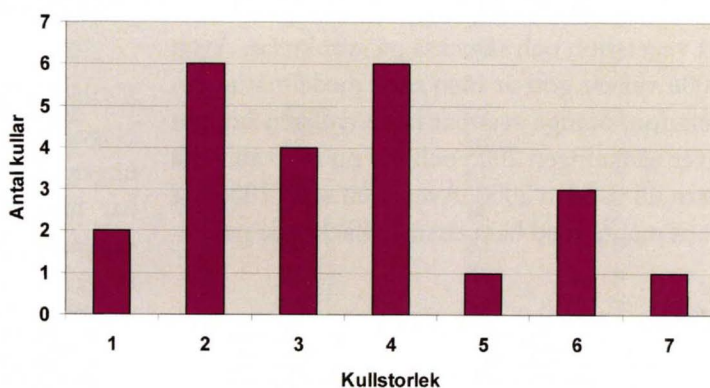
Knölsvan

Knölsvanen häckar vanligen i omgivningen med ett eller flera par. I juni brukar svanfamiljer dyka upp och stolt förevisa årets avkomma som då bara är ca 20 % av föräldrarna i storlek. Det antal ungar som kan räknas in brukar också vara det antal som blir flygga på senhösten. Någon dödlighet bland ungar i kullarna har inte noterats i Fiskarfjärden. Detta förhållande förvånar mig, men det gör att man individuellt kan hålla reda på de upp till tre olika kullar som frekventerar det aktuella strandavsnittet på

sommaren. Inget år hittills har det funnits två par med lika antal ungar. I så fall skulle båda familjerna ha setts samtidigt vid några tillfällen på samma sätt som kullar med olika antal ungar ses samtidigt.

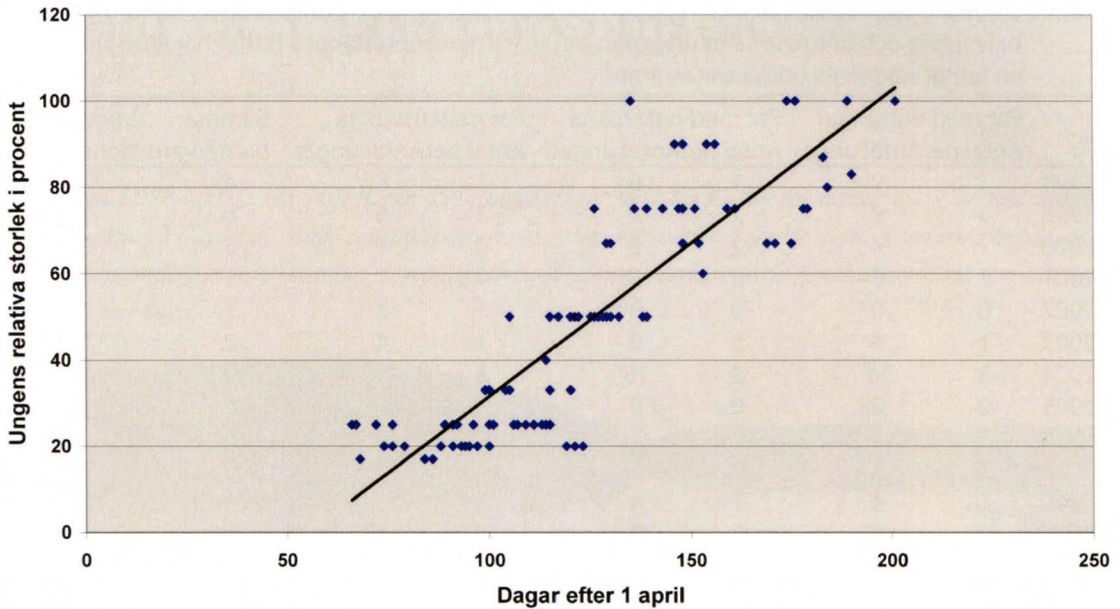
Årlig förekomst

I tabell 1 redovisas antal observerade kullar under 13 år. Ungarna redovisas fördelade på dunungar, halv stora och utvuxna ungar. Med dunungar avses fåglar som har högst 50 % av föräldrarnas längd och med halv stora sådana som är större än dunungar men inte helt fullvuxna. För varje storleksklass på ungar redovisas också det sammanlagda antalet ungar i

Figur 1 Antal kullar av knölsvan med olika kullstorlek på Gällstaö åren 1998–2010.

Figur 2 Ungarnas relativa storlek i procent som funktion av tid på året. Korrelation är 0,79.

kullarna. Sist i tabellen redovisas den klassificering av vattenvegetationens täthet som gjorts.

Av tabellen framgår att antalet kullar per period varierat mellan 15 och 17 stycken. Nästan samtliga kullar har innehållit lika många ungar under hela uppväxtperioden. Sålunda föddes t.ex. 7 ungar i en kull 2004. Hela kullen återfanns utanför stranden på julafton samma år, ivrigt ”tippande” för att komma åt den då ännu rikliga undervattenvegetationen. Fördelning på antal ungar i 23 kullar framgår av figur 1.

År 2004 var antalet par och antalet ungar störst och året därefter lägst. Detta överensstämmer fullständigt med den aktuella tillgången på mat. Den nästa intill oframkomliga vattenvegetationen 2004 ersattes året efter av total brist på vegetation och så också på svankullar. Även 2006 var ett gott år men med medelmåttig vegetation. Många svanpar hade tydligen hoppat över häckningen 2005 och var nu redo att sätta barn till världen 2006. Även åren efter 2006 har varit magra med bara enstaka häckande par.

Uppväxtperiodens längd

I figur 2 redovisas sambandet mellan ungarernas relativa storlek och tid på året. Funktionen är $T=0,7087R-39,33$ där T är tiden i dagar efter 1

april och R relativ längd i procent.

Om den nykläckta ungen antas ha 10 % av den vuxna fågelns längd erhålls med hjälp av funktionen en kläckdag omkring 8 maj. Ungen bör vara fullvuxen omkring den 13 oktober, det gör tillsammans 126 dagar, eller drygt 4 månader. Till detta ska troligen läggas ytterligare 1–2 veckor innan ungen är helt flygfärdig, alltså borde detta i medeltal ske omkring 1 november.

Jämförs de olika studieåren mot funktionen i figur 2 visar det sig att ungarerna 2004 kläcktes drygt 10 dagar tidigare än i medeltal medan svanarna år 2006 var ca 12 dagar försenade med att starta häckningen. Övriga år där det finns data ligger nära medelvärdet.

Kulltillhörighet

Något beteende i stil med kanadagässens där ungar från flera kullar söker föda tillsammans har inte noterats hos knölsvanen. År 1998 noterades dock den 23 juni en kull på 6 ungar. Ungarna var små, ca 20 % av de vuxna i storlek. Plötsligt den 18 juli innehöll kullen 7 ungar samtidigt som en svankull på 3 ungar minskade till 2. Den 1 augusti noterades att en unge i 7-ungskullen inte fick var med i gemenskapen

längre. Den tvingades hålla sig på avstånd av föräldrarna. Ungen motades de följande dagarna bort från den familj den tillhört i fjorton dagar. Vi såg den ensamma ungen ytterligare några dagar, sedan försvann den.

Arg hanne

Under alla de tretton åren har en ensam hanne periodvis dykt upp i studieområdet. I början var han mycket besvärlig mot de häckande paren, år 1998 körde han bort hannen i familjen med 6 (7) ungar och gav sig på honan som han ställde sig över och bet och slet i medan ungarna tittade på. Jag brukar inte gärna agera ”ordningsman i naturen” men vid detta tillfälle tog jag en jolle och körde eftertryckligt bort denna hanne. Med åren har hans auktoritet dalat, nu klarar han inte längre av att hota svanpar med ungar. Men fortfarande bråkar han med yngre knölsvanar som vill rasta i viken. Ett par kanadagäss med ungar försökte han överfalla, men då båda föräldrarna gjorde front övergick han från anfall med resta vingar till näringssök under vatten. Tala om att tappa ansiktet!

Sångsvan

Sångsvanar sträcker ofta förbi men rastar mycket sällan i Fiskarfjärden. Några konflik-

Kanadagås ruvar i kruka

ter med knölsvanar har inte noterats. Totalt har slumpvis under 7 av 13 år tillfälliga rastare noterats, 4 gånger i november och 4 gånger i december, aldrig på våren. Totalt har registrerats 47 gamla och 17 unga fåglar. De rastande fåglarna har kommit i anslutning till perioder med kallt väder, möjligen från mindre vatten som frusit till i norra Uppland.

Kanadagås

Kanadagåskullar finns oftast närvarande på Gällstaö. Bon brukar ligga bl.a. på Fiskarholmen och innerst inne i Jungfruviken. Ett år försökte ett par häcka helt öppet i en stor blomkruka på en brygga (se bild). Denna gåsart livnär sig till skillnad från knölsvanen i huvud-

Tabell 2 Observerade kullar av kanadagås 1998–2010 fördelade på ingående gamla par, dunungar eller halv vuxna ungar. Antal sedda under hösten och summerad parnävarö framgår även.

År	Par & dunungar		Par & halv vuxna ungar		Gäss i aug – sept	Gäss i okt – nov	Summa parnävarö
	Antal par	Antal ungar	Antal par	Antal ungar			
1998	1	4	1	11	2	2	2
1999	1	6	2	12	16	25	3
2000	2	11	2	12	13	13	4
2001	1	10	2	18	47	50	3
2002	1	6	1	3	35	15	2
2003	1	3	1	3	25	12	2
2004	1	0	1	0	5	14	2
2005	2	12	3	12	26	20	5
2006	2	0	3	0	35	35	5
2007	1	6	2	19	36	30	3
2008	2	10	2	10	25	50	4
2009	1	3	2	11	50	43	3
2010	3	24	2	10	38	29	5
Summa	19	95	24	121	353	338	43

Kanadagäss, grågås samt kanadagås med färgfel

sak på växter ovanför vattenytan som säv och bladvass. Den går främst iland för att häcka, valla små gräsbetande gässlingar och för att putsa sig och vila. Kanadagåsens förekomst i mitt observationsområde framgår av tabell 2. Där noteras hur många gamla fåglar som ingår i årets ungfågelflock(ar). Olika kullar av kanadagäss brukar ju ganska snart efter kläckningen slå sig ihop. Flocken brukar ledas av ett eller två par men troligen har flera par levererat bidrag till flocken. Det framgår ibland av att det kan vara fler storlekar på ungarna än antalet gamla par indikerar.

Under fyra säsonger perioden 1998–2010 har gåsungar med extra vinge observerats tillsammans med övriga ungar (alltså drygt 4 procent av ungarna). Dubbelvingen är en missbildning och beror inte på någon skada. År 2010 observerades sådana fullvuxna ungar både vid Bona damm och på Gällstaö.

Övriga gåsararter

Grågås är en sällan förekommande art omkring Gällstaö. I tabell 3 har jag listat vårobservationer 1998–2010. Man kan av tabellen skönja en svag ökning. Möjligen häckar något par i vassen i inre delen av Jungfruviken, strax sydväst om mitt område. Jag har dock aldrig sett någon kull med ungar. Under fem år perioden 2000–2010 har en grågås observerats tillsammans med kanadagäss, troligen är det frågan om ett livslångt blandäktenskap.

Sädgåsen sträcker över med enstaka flockar vår och höst men jag har bara sett den rasta tre gånger: 2006, 2008 och 2010. Gässen har oroligt legat ute på öppet vatten och ganska snart dragit vidare. Den största flocken på 30 sädgäss låg den 27 oktober 2008 innan det blivit ljust på vattnet utanför tomten.

Vitkindad gås ingår egentligen inte i denna sammanställning, men en gång har ett par med ungar besökt vår gräsmatta, närmare bestämt den 8 juni 2010. Gässen på Fiskarholmen verkar annars efter kläckning vara inriktade på att flytta ungarna mot Drottningholm.

Diskussion

Knölsvan

Observationerna som redovisas här kommer från ett trivialt strandavsnitt i Mälaren. Under de 13 åren har det inte förekommit några sällsynta svan- eller gåsararter eller noterats några höga parantal. Däremot har observationerna gjorts på jämförbart sätt under alla de 13 åren och med registrering av ungarnas antal och storlek vilket ger möjligheter till jämförelser mellan åren.

Vad gäller knölsvanen är det för mig svår-förklarligt att det inte förekommer någon dödlighet hos ungarna, något som det ofta gör på andra håll. Kanske överlevnaden hänger samman med det stabila vattenståndet och att för-

hållandena på lokalen i övrigt är likartade under hela vegetationsperioden. Svanarna häckar inte varje år. Det kan dels bero på att vintern varit svår och honan därför har för dålig kondition, men det beror troligen oftare på att svanparet inte finner näringstillgången i reviret så god att de vill påbörja någon häckning. Har de väl startat häckningen fullföljer de den sedan utan förlust av ungar. Jag tror att paret som brukar häcka i Jungfruviken bara gör det högst vartannat, kanske i genomsnitt bara vart tredje år. Att redan i början av säsongen ha förmågan att avgöra om en häckning ska påbörjas eller inte har säkert i sig ett överlevnadsvärde för en så långlivad art som knölsvanen. Stora variationer i undervattensvegetationens utbredning och täthet är snarast regeln i de sjöar där svanarna har sin största förekomst. Särskilt i grunda så kallade fågelsjöar varierar undervattensvegetation kraftigt mellan åren (Blindow 1992).

Med utgångspunkt i grova relativa tal på ungarnas storlek går det att beräkna uppväxttiden. Resultatet 4–4½ månader för knölsvan stämmer väl med andra uppgifter i litteraturen.

Övriga arter

Förekomsten av kanadagås har under trettioårsperioden varit relativt stabil (tabell 2). Årligen har noterats mellan 0 och 24 ungar i närområdet omkring Gällstaö. Till skillnad från knölsvanen förekommer en viss dödlighet bland ungarna, underlaget är dock inte tillräckligt för att ge detaljsiffror. Notabelt är att få gäss är observerade åren 1998, 2004 och 2006 då svanarna varit talrika. Den täta undervattensvegetationen 2004 har alltså inte alls påverkat kanadagäsen positivt. På motsvarande sätt var inte heller 2005 ett dåligt år för kanadagås. Någon stor antagonism mellan svanar och gäss har inte iakttagits. År 2010 häckade t.ex. arterna nära varandra i Jungfruviken. Möjligen undviker dock gäss med ungar svanar med ungar. Senare på hösten uppträder kanadagäsen åtminstone vissa år ganska talrikt. Då kan kanadagässen, ofta ända in i oktober beta av bladvassen, som åtminstone på senare år upp-

visar tydliga betesskador.

Dubbelvingade kanadagäss kan inte flyga. När vintern kommer blir dessa fåglar troligen snabbt räv- eller örnmatt. Ett gåspar som årligen producerade dubbelvingade ungar fanns också vid Oset intill Örebro i min ungdom på 1950-talet. Även på senare år har enstaka kanadagåsungar med dubbelvingar noterats vid Oset (Åke Pettersson, muntligt).

De svenska kanadagässen härstammar från ett fåtal på 1940-talet utplanterade individer. Liksom hos vargen kan man därför förvänta sig genetiska defekter på en del individer i populationen. Det är dock förvånande att dessa dubbelvingar fortfarande förekommer i den svenska stammen som nu omfattar mer än 70 000 fåglar (Nilsson 2009). I Stockholmstrakten ser man också ofta kanadagäss med fler och större vita inslag på huvudet än vad som är normalt. Om dessa missfärgningar har genetiska orsaker är osäkert. Alternativt kan de bero på korsningar med andra gåsararter.

Observationerna visar på en svag ökning av grågäsen (figur 3). På Malmviks strandängar, som bara ligger cirka en km norr om Gällstaö har grågäsen fullständigt exploderat. Första observationerna där gjordes för ca fem år sedan och 2010 noterade jag den 10 juni 10 par med 27 ungar. Som så många andra fågelarter samlar sig grågässen på de bästa födosöksplatserna.

Referenser

- Blindow, I. 1992. Long- and short-term dynamics of submerged macrophytes in two shallow eutrophic lakes. *Freshwater Biology* 28:15–27.
- Nilsson, L. 2009. International waterfowl and goose counts in Sweden. Annual report 2008/09. Department of Ecology, Lund University.
- Sondell, J. 2001. Kullräkning av sjöfåglar. *Fåglar på Mälariarna* 1:23–26.
- Sondell, J. 2009. Häckfåglar på Fiskarholmen 2000–2008. *Fåglar på Mälariarna* 9:13–15.